

Чорноморський національний університет ім. П. Могили, м. Миколаїв
**МОВНІ ЗАСОБИ ВІДОБРАЖЕННЯ ЦІННОСТЕЙ В УКРАЇНСЬКИХ
НАРОДНИХ КАЗКАХ**

Стаття присвячена аналізу мовних засобів відображення цінностей в українських народних казках. Тексти казок досліджуються як змістові одиниці, в яких сформовано, виражено і здійснено трансляцію цінностей українського народу. У працях сучасних мовознавців розглянуто пояснення поняття «цінність» та ключові принципи його функціонування, досліджено класифікації цінностей та представлено основні типи. На матеріалі українських народних казок виявлено специфічні цінності українців, визначено типи цінностей та з'ясовано, якими мовними засобами репрезентуються цінності.

Ключові слова: цінність, типи цінностей, лексеми, фразеологізми, стилістичні засоби, текстовий фрагмент, семантика.

The article is devoted to the analysis of linguistic means which display values in Ukrainian folk tales. The texts of fairy tales are investigated as content units in which the values of the Ukrainian people are formed, expressed and carried out. In the writings of modern linguists the explanation of the notion «value» and the key principles of its functioning are considered, the classification of values is investigated and the main types are presented. Based on the Ukrainian folk tales specific values of Ukrainians are revealed, types of values are defined and linguistic means that represent values are clarified.

Key words: value, types of values, lexems, phraseologisms, stylistic means, text fragment, semantics.

Стаття посвячена аналізу мовних засобів відображення цінностей в українських народних казках. Тексти казок досліджуються як одиниці, в яких сформовано, виражено і здійснено трансляцію цінностей українського народу. В роботах сучасних мовознавців розглянуто пояснення поняття «цінність» і ключові принципи його функціонування, досліджено класифікації цінностей і представлені основні типи. На матеріалі українських народних казок виявлені специфічні цінності українців, визначені типи цінностей і з'ясовано, якими мовними засобами репрезентуються цінності.

Ключевые слова: ценность, типы ценностей, лексемы, фразеологизмы, стилистические средства, текстовый фрагмент, семантика.

Цінності народу формулюються, експлікуються і транслуються засобами мови. Аксиологічний підхід до аналізу мови забезпечує визначення та опис національних мовних картин світу та їхніх ціннісних складових, духовного стану суспільства, а також ціннісних орієнтирів окремих суспільних груп та особистостей. У лінвокультурології, етнолінгвістиці, соціолінгвістиці, політичній лінгвістиці, когнітивній лінгвістиці та ін. аксіологічність використовується як один із головних принципів дослідження, який сприяє виявленню ціннісної орієнтації носія мови та способи відображення цих принципів у мові та мовленні. Як зазначає О. О. Селіванова, «аксіологічність у мовній системі фіксується у вигляді конотації одиниць (оцінного, емотивного компоненту), а у висловленні представлена модальністю суб'єктивної оцінки» [7, с. 19]. Текст є засобом репрезентації аксіологічності, оскільки в ньому функціонують категорії оцінки й емотивності. Ці

категорії зазвичай мають багатошарову структуру (оцінка автора, адресата, персонажа тощо), в якій представлені оцінні й емоційні одиниці, відповідна текстова імплікація. Важливим аспектом є також те, що «аксіологічність визначає ціннісно-естетичну вартість тексту у семіотичному універсумі культури етносу чи цивілізації» [7, с. 19].

У загальному значенні «цінністю» вважають будь-який предмет інтересу, однак у переважній більшості визначення поняття «цінність» відрізняються деталями, оскільки існують специфічні особливості в розумінні цього поняття, зважаючи на його дослідження в кожній окремій науці. У межах сучасної лінгвістики цінності викликають глибоку зацікавленість мовознавців. Такі вчені, як Н. Д. Арутюнова, М. Ф. Алефіренко, В. І. Карасик, Г. Г. Слишкін, Г. Ф. Гібатова, Й. А. Стернін, Г. В. Токарев та інші, поглибили аксіологічну науку ідеями, що стосуються цінностей як окремої категорії, ролі цінності та оцінки в мові, типології цінностей тощо.

Мета статті полягає у виявленні мовних засобів відображення цінностей в українських народних казках. Метою реалізовано шляхом виконання таких завдань: розглянуто природу поняття «цінність» у сучасній лінгвістиці; досліджено класифікації цінностей у працях мовознавців; виявлено основні цінності українського народу в казках; визначено, якими мовними засобами представлені цінності в українських народних казках.

Цінності та норми, з погляду лінгвістів, є основними одиницями аксіологічної картини світу. Переважна більшість мовознавців поняття «цінність» пояснюють як загальноприйняту норму, що сформувалася в культурі, визначає зразки поведінки, впливає на вибір тієї чи іншої поведінки. Зокрема, Й. А. Стернін розуміє цінності як «соціальні, соціально-психологічні ідеї та погляди, які наслідують кожні наступні покоління» [8, с. 69].

Цінності сприйняти складно, однак використання мови дає можливість описувати системи цінностей. Так, В. І. Карасик вважає, що між соціально-обумовленими (зовнішніми) та особисто-обумовленими (внутрішніми) цінностями немає чіткої межі. Поняття «ціннісна картина світу», яке ввійшло в науковий обіг, дослідник пояснює як систему моральних цінностей, етичних норм і правил поведінки, що реконструюється у вигляді оцінних суджень, які співвідносяться з юридичними, релігійними, моральними кодексами, судженнями здорового глузду, фольклорними літературними сюжетами. В. І. Карасик зазначає, що при дослідженні ціннісної картини світу в мові варто дотримуватися таких положень: 1) ціннісна картина світу в мові охоплює загальнолюдську та специфічну складові; 2) між оцінними судженнями існують відносини включення та асоціативного перехрещення; 3) у ціннісній картині світу реалізуються найбільш суттєві для певної культури ціннісні доміанти. Крім того, ціннісна мовна картина світу є проявом семантичного закону, відповідно до якого найбільш важливі предмети або явища життя народу отримують різноманітне позначення [2, с. 168-204]. Отже, ціннісні орієнтири в процесі вербалізації беруть активну участь у формуванні ціннісної картини світу. Оскільки цінності усвідомлюються суб'єктивно, вони зазвичай сприймаються як ідеал, що стає зразком для наслідування.

Є. Ф. Серебреннікова висловлює думку, що ціннісними орієнтаціями можна вважати спосіб задоволення потреб людиною та характер її мотивацій. Як потреба, цінність є тією здатністю людини, відповідно до якої ця людина усвідомлює необхідність і доцільність чого-небудь, а також способи досягнення цього

необхідного. У зв'язку з цим, продовжує дослідниця, «вирішується питання про функціональну структуру ціннісної свідомості: від потреби в пропорційній людині картині світу – до чуттєво-оціночного сприйняття-переживання в рамках глибинних мотивацій і до інтелектуального конструювання образу-поняття (цінності)» [4, с. 8]. Також слід зазначити, що сучасними лінгвістами зміст лексичних одиниць переважно досліджується через такі їхні компоненти як емотивність, експресія, оцінка, образність, стилістичні характеристики мовних одиниць [1, с. 262].

Активне застосування аксіологічної теорії в лінгвістиці сприяло появі типологій або класифікацій цінностей, які відображають різноаспектний характер цієї категорії. В. А. Маслова зазначає, що в аксіології цінності класифікують як «абсолютні, або вічні, суспільні, особистісні, цінності біологічного виживання та ін.» [5, с. 50-51]. На думку Ю. М. Караулова, не може бути єдиної, абсолютно подібної ієрархії духовних цінностей для всіх людей, що говорять певною окремою мовою. Існують своєрідні домінуючі ціннісні орієнтації, які визначаються національно-культурними традиціями й ідеологією, що панує в суспільстві [3, с. 36-37]. Однак, разом із тим, можемо стверджувати, що існують цінності, які властиві кожному соціуму незалежно від національної приналежності, а саме: істина, добро, краса, справедливість, працьовитість тощо.

Як зазначає Н. Ф. Алефиренко, до поля зору лінгвокультурологів найчастіше потрапляють такі типи цінностей: 1) вітальні: життя, здоров'я, якість життя, природне середовище тощо; 2) соціальні: соціальне становище, статус, працьовитість, багатство, професія, сім'я, терпимість, рівність статей тощо; 3) політичні: свобода слова, цивільна свобода, законність, цивільний світ тощо; 4) моральні: добро, благо, любов, дружба, борг, честь, порядність тощо; 5) релігійні: Бог, божественний закон, віра, порятунок тощо; 6) естетичні: краса, ідеал, стиль, гармонія. Відповідно до того, як духовні цінності представлені в мові, вони можуть бути загальнолюдськими, національними, станovo-класовими, груповими, родинними, індивідуально-особистісними. Крім того, науковець виокремлює: 1) групові цінності; 2) родинні цінності; 3) індивідуально-особистісні цінності. На думку Н. Ф. Алефиренко, культурні цінності є рухливими, оскільки вони можуть переміщуватися на різні рівні, зокрема, підніматися від індивідуально-особистісних до загальнолюдських [1, с. 6-10].

Аналізуючи класифікації цінностей у лінгвістичній аксіології, О. В. Моштак стверджує, що в суспільстві ціннісними відношеннями пов'язані всі загальні системи. Кожна система включає ціннісне значення для іншої системи (систем), а важливою умовою формування і функціонування системи цінностей є базові цінності. Усі базові цінності дослідниця вважає соціальними, оскільки вони зумовлені інтересами, потребами та поглядами індивіда й соціальної спільноти. Серед соціальних базових цінностей О. В. Моштак виокремлює: 1) соціально-політичні та громадянські цінності: свобода, рівність, право тощо; 2) моральні: совість, честь, порядність тощо; 3) етичні: активність, цілеспрямованість тощо; 4) політичні: здібність управляти, виконувати, вирішувати тощо; 5) пізнавальні: інтелектуальність, інтуїція тощо; 6) суспільні: мир, порядок, стабільність тощо; 7) цінності цивілізації: окремих епох, побуту, культури тощо. Дослідниця також відмічає прагматичні цінності й відносні цінності, до яких входять: трансцендентні (метафізичні), вітальні, естетичні, етичні, пізнавальні цінності, а також цінності сприйняття. Своєю чергою, обидві групи цінностей можуть бути і позитивними, і

негативними. Особливе місце в класифікації цінностей О. В. Моштак відводить загальнолюдським цінностям [6, с. 101].

Отже, в аксіологічному напрямі науки є чимало класифікацій, які дають змогу виявити природу і зміст цінностей. У більшості випадків цінності є специфічними мотивами або нормами поведінки людини, її свідомим ставленням до навколишнього світу. Система цінностей формує основу становлення людської особистості, а аналіз культурних цінностей у мові сприяє виявленню національно-специфічної мовної картини світу народу та його ціннісних орієнтацій у світі.

Проаналізувавши тексти українських народних казок, ми виявили різноманітні цінності українців, що представлені засобами мови. Беручи за основу класифікації сучасних лінгвістів, а також відповідно до матеріалу дослідження, в українських народних казках нами виокремлено такі типи цінностей: 1) **моральні**: **вибір** (*вибирати*: «Став той *вибирать*»); **воля** (*вільний, воля*: «Ти все чиниш проти мене і проти *волі* мого няня»); **гордість** (*гордість, гордувати, згорда*: «Дідич узяв яблука, почастивав гостей і *згорда* сказав»); **добро** (*добре, добрий, добрість, добро, милосердя*: «то коли ти мені будеш за мою *добрість* так платити і так слово своє ламати, то я й тебе і весь твій рід одним махом з світу звезу!»); **дружба** (*дружба, дружно, товариш*: «Зганьбився царевич перед жінкою, але послухав вірного *товариша*»); **любов** (*залюбитися, любити, покохати, полюбити*: «Так *залюбилася* в Іванка, що і жити без нього не може!»); **повага** (*поважати*: «Хлопця *поважайте*, як мого сина»); **подяка** (*подяка, подякувати, спасибі*: «А мій син замість *подяки* мене зганьбив»); **поміч** (*допомога, допомогти, помагати, поміч, помічник, прихильність*: «Навперед дізнається, чи заслужив той чоловік, котрому треба *допомогти*, на її *прихильність*»); **порядність** (*порядний*: «Радію, що мій син знайшов *порядну* дівчину й добре оженився»); **правда** (*правда, правдивий*: «*Правду* маєш, Іванку!»); **совість** (*совість*: «Коби не так, *совість* би мав чисту і був би щасливий»); **турбота** (*турбуватися*: «Хвалить Бога, що ти приїхав, а то я тут *турбувалася*»); 2) **вітальні**: **вогонь** (*вогонь, вогняний, жар, палити, полум'я*: «Викресав *вогню* і посвітив»); **вода** (*вода, водиця*: «Нема кому *водиці* принести»); **життя** (*доживати, жити, життя*: «А що треба робити, щоб повернути їм *життя*?»); **здоров'я** (*здоровенький, здоровий, здоров'я*: «*Здоров'я* повернулося, почав говорити»); **земля** (*винниця, город, земля, поле, степ*: «Але часом і вдома буває, обробляє *винницю* й завтра буде копати»); **ліс** (*ліс, узлісся*: «Я запряжу воли, і піду у *ліс*, і там нарублю дров»); **мир** (*мир, миритися, помиритися*: «Тепер вони сватове, й треба їм жити в *мирі*»); **повітря** (*дихати, повітря*: «щоб хлопець помер без їжі, без води і без *повітря*»); **сила** (*сила, сильний*: «Стій, не чмихай, проти нашої *сили* нема нічого»); **сон** (*сон, сонний, спати*: «Однієї ночі мав він *красний сон*»); **сонце** (*сонечко, сонце*: «Як припече *сонечко*, баба на них сідає й вигривається»); **хліб** (*збіжжя, хліб, хлібина*: «Отак вони собі живуть і *хліб* жують»); 3) **соціальні**: **багатство** (*багатий, багатіти, багатство, достаток, збагатіти, розбагатіти*: «Отепер же, чоловіче, будемо ми *багаті*!»); **гроші** (*гроші, золоті гроші, золото, крейцер, мідні гроші, срібні гроші, скарб*: «У пса легше випросити кістку, ніж у нього *крейцера*»); **дім** (*дім, додому, хата, хижа*: «Я піду додому, в мене *хата* міцна, все-таки хоч верх зірве, а нас не поб'є»); **праця** (*праця, працювати, робота, робити, служба, служити*: «Дідич з порога позирав, як *працюють* слуги»); **сім'я** (*женитися, жонатий, сім'я*: «що будемо робити з чоловіком оцим, бо він не один, а видно, що в його *сім'я* є»); **худоба** (*воли, коні, свині, худоба*: «Та був у царя один свинарчук – колись давно королі й царі мали

стада всякої худоби»); 4) **релігійні**: **Бог** (*Бог*: «бо Бог дав на те людям празник»); **віра** (*вірити, повірити*: «а Хвеська вже й повірила, вже й кортить їй»); **дух** (*дух*: «так цар Ірод і дух спустив»); **душа** (*душа, душенько*: «Засміявся цар, хоч невесело в нього на душі»); 5) **персонізовані**: **батько** (*батько, вітець, ненько, нянька, няня*: «Переступити волю вітця – то не красне діло»); **жінка** (*баба, дівчина, жінка, паніматко*: «Ото чи довго пожила баба, чи ні, та й здумала вмерти»); **мати** (*мати, матір*: «Мати нараз купила кукурудзяної муки і зварила чиру»); **чоловік** (*мужик, чоловік*: «Тим часом мужик подався до коваля»); 6) **політичні**: **військо** (*військо*: «Приготувалися сватачі в дорогу, а з молодим рушило й військо»); **держав** (*держав*, *країна*: «родина нареченої одразу побачила, що царський син – з багатой й сильной держави»); **правитель** (*дідич, король, пан, цар*: «І старий король погодився відпустити їх»); 7) **естетичні**: **краса** (*гарний, красивий, красний, красуня, файний, чарівний*: «біжить собака і несе намисто добре, товсте та гарне, та ще й шліфоване»); **молодість** (*молодий, помолодиати*: «Як я був молодий, то всі відьми мене шанували»); 8) **ментальні**: **мудрість** (*мудрий, мудрувати*: «Знаю, що не ти мудрі діла зробив»); **розум** (*розум, розумний, розуміти, розчовпати*: «а вона й носа похнюпила, розчовпала, що вклепалась»); 9) **обставинні**: **доля** (*доля*: «Мабуть, твоя така доля, що куди не підеш, то золоті верби ростуть! Сиди лучче дома та не рипайся»); **успіх** (*успіх*: «Успіху ніякого!»); 10) **емоційні**: **радість** (*зрадіти, радість, радіти*: «Вони дуже зраділи»); **щастя** (*щасливий, щасливо, щастя*: «таки не втерпіла – як-таки про своє щастя не розказати?»); 11) **комунікативні**: **бесіда** (*базікати, балакати, бесіда, бесідувати, казати, мовити, розказати*: «А хто нашу бесіду іншому передасть, той станеться цілий соляним стовпом»); **слово** (*слово*: «Слово моє тверде»); 12) **магічні**: **чари** (*зачудуватися, чари, чарівний*: «ми його кочергою вигорнули з комори, думаючи, що то які чари»); 13) **індивідуальні**: **вміння** (*зуміти*: «А чому ж не зумію? – каже дівчина. – Раз мені покажете, паніматко, а вдруге і сама знатиму»).

Зазначимо, що, крім однокореневих лексем, синонімів та їхніх похідних, цінності в контекстах також репрезентовано: 1) **змістовими лексемами**: **земля** (виконання роботи на землі – *копати, орати, обробляти, полоти, садити, сіяти*); **праця** (виконання певної роботи – *замісити, затопити (піч), молотити, назбирати, наловити, обмазати, пекти, прибирати, прясти, чистити*); 2) **фразеологічними одиницями**: **бесіда** (*язика за зубами вдержати, на язык швидкий, довгим язиком розплескати, плести язиком, ляпати по-дурному язиком*); **мудрість** (*мати мудру голову*); **праця** (*закотити рукави, закасати рукави поза лікті, руки каляти*); **розум** (*не сповна розуму, розум втратити*); 3) **порівняннями**: **добро** («Та в пана милосердя, як у лисого волосся»); **краса** («Вона була така файна, як перша квітка навесні, але дуже сумна»); **праця** («працював, як віл, – чорнів від роботи, руки йому пухли, кров висікала з пальців»; «Дівка на вид не така красна, але працює – аж горить»); 4) **метафорами**: **бесіда** («Тільки що почує, зараз уже й задзвонила по всьому селу»; «А довідається неминуче, бо від Хвеськи не сховаєшся, вона по всьому селу рознесе»); 5) **у реченнях**: **вибір** («не буду брати не то її, а й ніякої, – і женитися не буду»); **доля** («Пухнуть з голоду, а з ними всі ми»); **правда** (*у відвертих відповідях*: «Ти зріс, оженився і жодної біди ще не знав? – Так, ваша імператорська величність»); **праця** («то б найняв де-небудь, то, може, що й було б з неї»); **розум** (*у кмітливих відповідях*: «Ну, а скажи, скільки зірок на небі? Переодягнений солдат витягає з торби купу вовни, настриженої з вівці, і каже: – Ось стільки, прошу глянути, ваша імператорська величність»); **турбота** (*у*

турботливому ставленні: «Жив собі багатий піп, і мав лише одного сина. Той змалку нічого не робив. Коли підріс він, *віддав його піп до школи*. Прийшов час – *оженив сина*. А після батькової смерті той *залишився на його парафії*»; у порадах: «Казав їм тато: – Сини мої, *працюйте, бо тяжко вам буде, коли я вмиру*»).

Отже, цінності українського народу, які функціонують у казках, представлені 13 типами: *моральні, вітальні, соціальні, релігійні, персонізовані, політичні, естетичні, ментальні, обставинні, емоційні, комунікативні, магичні, індивідуальні*. Найбільш продуктивним виявився тип моральних цінностей, що може свідчити про важливість моральної складової в ментальності українців. Серед мовних засобів, якими позначено цінності, мають місце: *однокореневі лексеми, синоніми та їхні похідні, змістові лексеми, фразеологічні одиниці, порівняння, метафори*, а також цінності можуть відображатися лише відповідно до змісту текстового фрагмента. Перспективами подальших розвідок вважаємо дослідження мовних засобів на позначення цінностей інших народів та доповнення відомих класифікацій цінностей специфічними типами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология : ценностно-смысловое пространство языка : [уч. пособ.] / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта ; Наука, 2010. – 288 с.
2. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке / В. И. Карасик // Языковой круг : личность, концепты, дискурс. – Волгоград : Перемена, 2002. – С. 166-205.
3. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 262 с.
4. Лингвистика и аксиология : этносемиотрия ценностных смыслов : [коллективная монография] / [отв. редактор Л. Г. Викулова]. – М. : ТЕЗАУРУС, 2011. – 352 с.
5. Маслова В. А. Лингвокультурология : учеб. пособие / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
6. Моштак О. В. Аксиологічний аспект категорії оцінки / О. В. Моштак // Мова і культура. – 2013. – Вип. 16, т. 4. – С. 117-123.
7. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 716 с.
8. Стернин И. А. Концепты и невербальность мышления / И. А. Стернин // Филология и культура. Материалы международной конференции, 12-14 мая 1999 г. – Тамбов, 1999. – С. 69-79.

УДК 81'23.112.2

Корольова Н. О.

**ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,
м. Івано-Франківськ**

ЛЕКСИЧНЕ ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ ORDNUNG У ТВОРЧОСТІ ТОМАСА МАННА (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ “ДОКТОР ФАУСТУС”)

Статтю присвячено встановленню та інтерпретації лексико-стилістичних засобів, що сприяють вираженню концепту ORDNUNG у романі Томаса Манна “Доктор Фаустус”.

Ключові слова: *лексико-стилістичні засоби, образність, тропи, лексична стилістика, метафоризація, експресивність.*

Стаття посвячена установленню и интерпретации лексико-стилистических средств, которые содействуют выражению концепта ORDNUNG в романе Томаса Манна “Доктор Фаустус”.

Ключевые слова: *лексико-стилистические средства, образность, тропы, лексическая стилистика, метафоризация, экспрессивность.*